

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	9
Η ΠΛΗΞΗ	27
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	351
ΚΡΙΤΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	
<i>Η Δύση πλήττει ακόμα;</i>	
της Αλεσάντρα Γκραντέλις	357
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	371
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι <i>Βαλερί</i>	375
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ <i>Η Δύση πλήττει</i>	
του Αλμπέρτο Μοράβια	383
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙΙ <i>Η πλήξη</i>	
του Εουτζένιο Μοντάλε	395
<i>Σημειώσεις για την Πλήξη</i>	
του Τζάκομο Ντεμπενεντέτι	403

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Θυμάμαι πολύ καλά πώς σταμάτησα να ζωγραφίζω. Ένα βράδυ, αφού είχα περάσει οκτώ συνεχόμενες ώρες στο ατελιέ μου, άλλοτε ζωγραφίζοντας για πέντε-δέκα λεπτά και άλλοτε ξαπλώνοντας στον καναπέ, με τα μάτια καρφωμένα στο ταβάνι, για μία ή δύο ώρες, ξαφνικά, σαν από μια αυθεντική επιτέλους έμπνευση ύστερα από τόσες αδύναμες απόπειρες, έσβησα το τελευταίο μου τσιγάρο στο γεμάτο γόπες σταχτοδοχείο, τινάχτηκα σαν αίλουρος από την πολυθρόνα στην οποία είχα ξαπλώσει, έπιασα το γυαλιστερό σουγιαδάκι που χρησιμοποιούσα πού και πού για να ανακατέψω τα χρώματα και, με επαναλαμβανόμενα χτυπήματα, έσκισα τον καμβά που ζωγράφιζα και δεν ικανοποιήθηκα μέχρι να τον καταστρέψω. Έπειτα έπιασα από μια γωνία έναν καθαρό καμβά ίδιου μεγέθους, πέταξα τον σκισμένο και έβαλα τον καινούργιο στο καβάλετο. Αμέσως μετά, όμως, συνειδητοποίησα πως όλη η —πώς να το πω...— δημιουργική ενέργειά μου, είχε εξαντληθεί εντελώς σ' εκείνη τη μανιώδη και, κατά βάθος, πολύ λογική πράξη καταστροφής. Δούλευα σ' εκείνον τον καμβά τους τελευταίους δύο μήνες, ασταμάτητα, με μανία. Η καταστροφή του με τον σουγιά ισοδυναμούσε, κατά βάθος, με την ολοκλήρωσή του, ίσως αρνητικά σε σχέση με τα εξωτερικά αποτελέσματα, που, έτσι κι αλλιώς, λίγο με απασχολούσαν, αλλά θετικά σε σχέση με την έμπνευσή μου. Με λίγα λόγια, η καταστροφή του πίνακα σήμαινε ότι είχα ολοκληρώσει έναν μακρύ διάλογο που είχα με τον ίδιο μου τον εαυτό εδώ και ποιος ξέρει πόσο καιρό. Σήμαινε ότι είχα επιτέλους πατήσει σε

στέρεο έδαφος. Έτσι, ο καθαρός καμβάς που στεκόταν τώρα στο καβαλέτο δεν ήταν απλώς ένας οποιοσδήποτε ανολοκλήρωτος καμβάς, αλλά ο καμβάς που έβαλα στο καβαλέτο μετά από μια μακροχρόνια διαδικασία. Με εκείνον τον καμβά, σκέφτηκα προσπαθώντας να κατευνάσω το αίσθημα καταστροφής που μου έσφιγγε τον λαιμό, που φαινομενικά ήταν ίδιος με τόσους άλλους, αλλά για μένα ήταν γεμάτος μηνύματα και αποτελέσματα, τώρα μπορούσα να ξεκινήσω από την αρχή, ελεύθερα. Λες και δεν είχαν περάσει εκείνα τα δέκα χρόνια ζωγραφικής και εγώ ήμουν ακόμα είκοσι πέντε χρόνων και είχα αφήσει το σπίτι της μητέρας μου για να πάω να ζήσω στο στούντιο της οδού Μαργκούτα ώστε να αφοσιωθώ, με την άνεσή μου, στη ζωγραφική. Από την άλλη, ωστόσο, μπορεί ή, μάλλον, ήταν πολύ πιθανό ο καθαρός καμβάς που τώρα βρισκόταν πάνω στο καβαλέτο να σήμαινε μια εξέλιξη εξίσου προσωπική και απαραίτητη, αλλά εντελώς αρνητική, η οποία, μέσα από ανεπαίσθητες μεταβάσεις, με είχε οδηγήσει στην πλήρη ανικανότητα. Και αυτή η δεύτερη υπόθεση μπορούσε όντως να ισχύει, όπως αποδεικνυόταν από το γεγονός ότι η πλήξη συνόδευε αργά αλλά σταθερά τη δουλειά μου τους τελευταίους έξι μήνες, μέχρι που τη σταμάτησε οριστικά εκείνο το απόγευμα στο οποίο είχα καταστρέψει τον καμβά. Σαν την ασβεστολιθική απόθεση κάποιων πηγών που τελικά φράζει και εμποδίζει οριστικά τη ροή του νερού.

Πιστεύω πως, σε αυτό το σημείο, θα έπρεπε ίσως να πω δυο λόγια για την πλήξη, ένα συναίσθημα για το οποίο θα μιλάω συχνά σε αυτές τις σελίδες. Λοιπόν, όσο κι αν πάω πίσω στα χρόνια με τη μνήμη μου, θυμάμαι ότι πάντα υπέφερα από πλήξη. Πρέπει να εξηγήσω, όμως, αυτή τη λέξη. Για πολλούς, η πλήξη είναι το αντίθετο της διασκέδασης. Για μένα, αντίθετα, η πλήξη δεν είναι το αντίθετο της διασκέδασης. Θα μπο-

ρούσα, μάλιστα, να πω ότι από πολλές πλευρές μοιάζει με τη διασκέδαση, καθώς σου αποσπά την προσοχή και σε κάνει να ξεχνιέσαι, αν και είναι κάτι πολύ συγκεκριμένο. Η πλήξη, για μένα, είναι ένα είδος ανεπάρκειας ή ακαταλληλότητας ή έλλειψης της πραγματικότητας. Για να χρησιμοποιήσω μια μεταφορά, η πραγματικότητα, όταν πλήττω, πάντα μου προκαλεί τη δυσάρεστη αίσθηση που δίνει μια πολύ κοντή κουβέρτα σε κάποιον που κοιμάται, μια νύχτα του χειμώνα: την τραβάει στα πόδια του και κρυώνει το στήθος του, την τραβάει στο στήθος του και κρυώνουν τα πόδια του. Κι έτσι, δεν μπορεί ποτέ να ευχαριστηθεί τον ύπνο. Ή, επίσης, η πλήξη μου μοιάζει με τη συχνή και μυστηριώδη διακοπή του ηλεκτρικού ρεύματος σε ένα σπίτι. Τη μια στιγμή όλα είναι φωτεινά και φανερά, εδώ είναι οι πολυθρόνες, εδώ οι καναπέδες, πιο πέρα οι ντουλάπες, οι κονσόλες, οι πίνακες, οι κουρτίνες, τα χαλιά, τα παράθυρα, οι πόρτες. Την επόμενη στιγμή, υπάρχει μόνο κενό και σκοτάδι. Ή ακόμα, τρίτη παρομοίωση, η πλήξη μου θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια ασθένεια των αντικειμένων, που έγκειται σε μια ξαφνική απώλεια ζωντάνιας. Σαν να έβλεπες, μέσα σε λίγα δευτερόλεπτα, μέσα από διαδοχικές και γρήγορες μεταμορφώσεις, ένα λουλούδι να περνάει από το στάδιο της αποσύνθεσης στην πλήρη κονιορτοποίηση.

Το συναίσθημα της πλήξης γεννιέται μέσα μου από τον παραλογισμό μιας πραγματικότητας, όπως είπα, που είναι ανεπαρκής ή ακατάλληλη να με πείσει για την αποτελεσματική της ύπαρξη. Για παράδειγμα, μπορεί να τύχει να κοιτάζω με προσοχή ένα ποτήρι. Όσο λέω ότι αυτό το ποτήρι είναι ένα δοχείο από κρύσταλλο ή μέταλλο που έχει κατασκευαστεί για να γεμίζει με υγρά και να το φέρνεις στα χείλη σου χωρίς να αδειάζει, όσο, δηλαδή, είμαι σε θέση να παρουσιάσω πειστικά το ποτήρι στον εαυτό μου, θα νομίζω πως με αυτό έχω μια

οποιαδήποτε σχέση, ικανή να με κάνει να πιστέψω στην ύπαρξή του και, κατ' επέκταση, στη δική μου. Πείτε, όμως, πως το ποτήρι ξαφνικά συρρικνώνεται και χάνει τη ζωντάνια του, όπως σας προανέφερα, δηλαδή ότι μου αποκαλύπτεται ως κάτι ξένο, με το οποίο δεν έχω καμία σχέση, δηλαδή, με μια λέξη, μου φαίνεται παράλογο, τότε, λοιπόν, αυτός ο παραλογισμός θα προκαλέσει την πλήξη η οποία, σε τελική ανάλυση, έχει έρθει η στιγμή να το πω, δεν είναι παρά έλλειψη επικοινωνίας και ανικανότητα να ξεφύγεις από αυτή την κατάσταση. Αυτή η πλήξη, με τη σειρά της, δεν θα με έκανε να υποφέρω τόσο αν δεν ήξερα ότι, παρόλο που δεν έχω σχέσεις με το ποτήρι, θα μπορούσα ίσως να έχω, δηλαδή ότι το ποτήρι υπάρχει σε κάποιον άγνωστο παράδεισο, στον οποίο τα αντικείμενα δεν παύουν στιγμή να είναι αντικείμενα. Η πλήξη, λοιπόν, πέρα από την ανικανότητά μου να βγω από τον ίδιο μου τον εαυτό, είναι η θεωρητική επίγνωση ότι ίσως θα μπορούσα να βγω, χάρη δεν ξέρω κι εγώ σε ποιο θαύμα.

Είπα ότι έπληττα πάντα. Να προσθέσω ότι μόνο πολύ πρόσφατα κατάφερα να καταλάβω με σαφήνεια τι είναι πραγματικά η πλήξη. Στη διάρκεια της παιδικής μου ηλικίας, κι έπειτα στην εφηβεία και στην πρώτη νιότη μου, έπασχα από πλήξη χωρίς να μπορώ να την εξηγήσω, όπως αυτοί που πάσχουν από επίμονους πονοκεφάλους, αλλά δεν αποφασίζουν ποτέ να πάνε στον γιατρό. Ειδικά όταν ήμουν παιδί, η πλήξη έπαιρνε τόσο σκοτεινές μορφές για μένα και τους άλλους, που δεν ήμουν σε θέση να εξηγήσω, και που οι άλλοι, όπως η μητέρα μου, απέδιδαν σε προβλήματα υγείας ή άλλα παρόμοια αίτια. Κάτι σαν την κακή διάθεση των παιδιών που αποδίδεται στο ότι βγάζουν δόντια. Τύχαινε, εκείνα τα χρόνια, να σταματάω ξαφνικά να παίζω και να μένω ώρες ολόκληρες ακίνητος, σαν σαστισμένος, καταρρακωμένος, στην πραγματικότητα, από

τη δυσθυμία που μου προκαλούσε αυτό που αποκάλεσα μα-
 ρασμό των αντικειμένων ή, αλλιώς, η σκοτεινή επίγνωση ότι
 ανάμεσα σε μένα και τα αντικείμενα δεν υπήρχε καμία σχέση.
 Αν εκείνες τις στιγμές έμπαινε στο δωμάτιο η μητέρα μου και
 με έβλεπε αμίλητο, ακίνητο και χλομό από τον πόνο, και με
 ρωτούσε τι είχα, απαντούσα πάντα «πλήττω», εξηγώντας
 έτσι, με μια λέξη με ξεκάθαρο νόημα, μια σκοτεινή και εκτε-
 ταμένη ψυχική διάθεση. Η μητέρα μου τότε, παίρνοντας στα
 σοβαρά τη δήλωσή μου, έσκυβε να με αγκαλιάσει κι έπειτα
 μου υποσχόταν να με πάει στο σινεμά το ίδιο απόγευμα, ή μου
 πρότεινε κάποια διασκέδαση, που, όπως ήξερα πια πολύ κα-
 λά, δεν ήταν ούτε το αντίθετο της πλήξης, μα ούτε και το
 γιατρικό της. Κι εγώ, παρότι έκανα πως δεχόμουν με χαρά την
 πρόταση, δεν μπορούσα παρά να νιώσω το ίδιο αίσθημα πλή-
 ξης, που η μητέρα μου προσπαθούσε να διώξει με τα χείλη
 της στο μέτωπό μου, με τα χέρια της γύρω από τους ώμους
 μου, αλλά και με το σινεμά που μου το έκανε να λάμπει σαν
 θαύμα μπροστά στα μάτια μου. Ακόμα και με τα χείλη, με τα
 χέρια της, με το σινεμά, όμως, εγώ δεν είχα καμία σχέση εκεί-
 νη τη στιγμή. Πώς θα μπορούσα, όμως, να εξηγήσω στη μη-
 τέρα μου ότι το αίσθημα της πλήξης από το οποίο υπέφερα
 δεν μπορούσε να ανακουφιστεί με κανέναν τρόπο; Τόνισα
 ήδη ότι η πλήξη έγκειται κυρίως στην έλλειψη επικοινωνίας.
 Τώρα, αδυνατώντας να επικοινωνήσω με τη μητέρα μου, από
 την οποία ήμουν αποκομμένος, όπως και από οποιοδήποτε
 άλλο αντικείμενο, κατά κάποιον τρόπο ήμουν υποχρεωμένος
 να δεχτώ την παρεξήγηση και να της πω ψέματα.

Θα σταθώ λίγο στις καταστροφές που προκάλεσε η πλήξη
 μου στη διάρκεια της εφηβείας μου. Τότε, η χειρότερη δοκι-
 μασία μου στο σχολείο αποδόθηκε στις λεγόμενες «αδυνα-
 μίες» ή, αλλιώς, στις έμφυτες αδυναμίες στο ένα ή στο άλλο

μάθημα. Ακόμα κι εγώ ο ίδιος δεχόμουν αυτή την εξήγηση, ελλείπει κάποιος πιο έγκυρης. Τώρα ξέρω σίγουρα, αντίθετα, ότι οι κακοί βαθμοί που έπεφταν πάνω μου στο τέλος κάθε σχολικής χρονιάς οφείλονταν σε έναν μόνο λόγο: την πλήξη. Στην πραγματικότητα, ένιωθα ξεκάθαρα, με τη γνωστή βαθιά δυσαρέσκεια, ότι δεν είχα καμία σχέση με όλον αυτό τον ορυμαγδό από Αθηναίους βασιλείς και Ρωμαίους αυτοκράτορες, ποταμούς της Νότιας Αμερικής και βουνά της Ασίας, ενδεκασύλλαβους του Δάντη και εξάμετρα του Βιργιλίου, αλγεβρικές εξισώσεις και χημικούς τύπους. Όλες αυτές οι έννοιες δεν με αφορούσαν, παρά μόνο για να επιβεβαιώσω τον θεμελιώδη παρalogισμό τους. Όμως, όπως είπα ήδη, δεν μοιραζόμουν με κανέναν αυτό το καθαρά αρνητικό συναίσθημά μου. Μάλιστα, έλεγα μέσα μου ότι δεν θα έπρεπε να το αναφέρω, και υπέφερα. Ήδη τότε, αυτός ο πόνος, θυμάμαι, μου προκαλούσε την επιθυμία να τον ορίσω και να τον εξηγήσω. Ήμουν, όμως, ένα παιδί, με όλη τη σχολαστικότητα και τη φιλοδοξία των παιδιών. Το αποτέλεσμα, λοιπόν, ήταν η συγγραφή της παγκόσμιας ιστορίας με βάση την πλήξη, έργο του οποίου, ωστόσο, έγραψα μόνο τις πρώτες σελίδες. Η παγκόσμια ιστορία με βάση την πλήξη στηριζόταν κυρίως σε μια πολύ απλή ιδέα: η κινητήριος δύναμη της Ιστορίας δεν είναι ούτε η πρόοδος, ούτε η βιολογική εξέλιξη, ούτε κάποιο οικονομικό γεγονός, ούτε κάποιος άλλος από τους λόγους που συνήθως αναφέρονται από τους ιστορικούς των διαφόρων σχολών, αλλά η πλήξη. Ενθουσιασμένος από αυτή την υπέροχη ανακάλυψη, έπιασα το θέμα από τη ρίζα. Εν αρχή, λοιπόν, ήταν η πλήξη, που λαϊκά λεγόταν χάος. Ο Θεός, πλήττοντας, έφτιαξε τη Γη, τον ουρανό, το νερό, τα ζώα, τα φυτά, τον Αδάμ και την Εύα. Εκείνοι, με τη σειρά τους, πλήττοντας στον Παράδεισο, έφτιαγαν τον απαγορευμένο καρπό. Ο Θεός τούς βαρέθηκε και

τους έδωξε από την Εδέμ. Ο Κάιν, που βαρέθηκε τον Άβελ, τον σκότωσε. Ο Νώε, που έπληττε πάρα πολύ, επινόησε το κρασί. Ο Θεός βαρέθηκε πάλι τους ανθρώπους και κατέστρεψε τον κόσμο με τον κατακλυσμό. Αυτό, όμως, τον έκανε να πλήξει τόσο πολύ, ώστε αποφάσισε να επαναφέρει τον καλό καιρό. Και πάει λέγοντας... Οι μεγάλες αιγυπτιακές, βαβυλωνιακές, περσικές, ελληνικές και ρωμαϊκές αυτοκρατορίες θριάμβευαν από πλήξη και κατέρρεαν από πλήξη. Η πλήξη του παγανισμού προκάλεσε τον χριστιανισμό. Η πλήξη του καθολικισμού, τον προτεσταντισμό. Η πλήξη της Ευρώπης οδήγησε στην ανακάλυψη της Αμερικής. Η πλήξη της φεουδαρχίας οδήγησε στη Γαλλική Επανάσταση. Η πλήξη του καπιταλισμού, στη Ρωσική Επανάσταση. Όλα αυτά τα ευρήματα τα σημείωσα και άρχισα να γράφω, με μεγάλο ζήλο, την ιστορία. Δεν θυμάμαι καλά, αλλά νομίζω πως δεν πήγα παρακάτω από την πολύ λεπτομερή περιγραφή της φρικτής πλήξης από την οποία υπέφεραν ο Αδάμ και η Εύα στην Εδέμ, και πώς, λόγω αυτής της πλήξης, διέπραξαν το θανάσιμο αμάρτημα. Κι έτσι, αφού έπληξα από το ίδιο μου το έργο, το παράτησα εκεί.

Στην πραγματικότητα, υπέφερα από πλήξη από τα δέκα μέχρι τα είκοσί μου χρόνια περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη ηλικία της ζωής μου. Γεννήθηκα το 1920, γι' αυτό η εφηβεία μου πέρασε κάτω από τη μαύρη επιρροή του φασισμού, δηλαδή ενός πολιτικού καθεστώτος που είχε εγκαθιδρύσει την έλλειψη επικοινωνίας του δικτάτορα με τις μάζες, αλλά και των απλών πολιτών μεταξύ τους και με τον δικτάτορα. Η πλήξη, που είναι έλλειψη σχέσης με τα πράγματα, στη διάρκεια του φασισμού πλανιόταν στον αέρα που αναπνέαμε. Σε αυτή την κοινωνική πλήξη, πρέπει να προσθέσουμε την πλήξη μιας περιορισμένης σεξουαλικής ανάγκης, που, όπως συμβαίνει σε αυτή την ηλικία, με εμπόδιζε να επικοινωνήσω με τις ίδιες τις

γυναίκες με τις οποίες πίστευα ότι θα την αντιμετώπιζα. Η πλήξη, όμως, με έσωσε από τον εμφύλιο πόλεμο που λίγο αργότερα έπληξε την Ιταλία για δύο χρόνια. Με τον παρακάτω τρόπο ακριβώς: Ήμουν σε ένα τάγμα εγκατεστημένο στη Ρώμη. Μόλις κηρύχθηκε η εκκενρία, έβγαλα τη στολή μου και γύρισα σπίτι. Τότε δόθηκε μια διαταγή που ζητούσε απ' όλους τους στρατιωτικούς να επιστρέψουν στην υπηρεσία τους, επί ποινή θανάτου. Η μητέρα μου, με τον χαρακτηριστικό σεβασμό της στις αρχές, που εκείνη την εποχή ήταν οι φασιστικές και γερμανικές, με συμβούλευσε να ξαναφορέσω τη στολή και να παρουσιαστώ. Εκείνη ήθελε να σωθώ. Στην πραγματικότητα, με έσπρωχνε προς την εξορία και πιθανότατα στον θάνατο σε κάποιο ναζιστικό στρατόπεδο συγκέντρωσης, όπως συνέβη σε πολλούς συμπολεμιστές μου. Ήταν η πλήξη, και μονάχα η πλήξη ή, αλλιώς, η ανικανότητα να αποκτήσω μια οποιαδήποτε σχέση μ' εκείνο το τάγμα, ανάμεσα σε μένα και τη στολή, ανάμεσα σε μένα και τους φασίστες, η πλήξη από την οποία υπέφερα επί είκοσι χρόνια, και τώρα έκανε στα μάτια μου εντελώς ανύπαρκτη τη μεγάλη αυτοκρατορία του φασισμού και του αγκυλωτού σταυρού, που με έσωσε. Παρά τις προσευχές της μητέρας μου, βρήκα καταφύγιο στην εξοχή, και παρέμεινα εκεί όλη την περίοδο του εμφυλίου πολέμου ζωγραφίζοντας: ήταν ένας τυχαίος τρόπος να περνάω την ώρα μου. Τότε έγινα ζωγράφος. Ή μάλλον ήλπιζα να μπορέσω να εδραιώσω μια για πάντα τη σχέση μου με την πραγματικότητα μέσω της καλλιτεχνικής έκφρασης. Μάλιστα, στην πρώτη ανακούφιση που ένιωσα από τον ενθουσιασμό για τη ζωγραφική, σχεδόν πείστηκα ότι η πλήξη μου μέχρι τότε δεν ήταν η πλήξη ενός καλλιτέχνη που αγνοούσε αυτή του τη φύση. Ήταν μια ψευδαίσθηση. Για λίγο καιρό, όμως, φανταζόμουν ότι είχα βρει τη γιατρεία.

Με το τέλος του πολέμου, γύρισα στη μητέρα μου, η οποία στο μεταξύ είχε αγοράσει μια μεγάλη βίλα στην Απλία Οδό. Ήλπιζα, όπως είπα πριν, ότι η ζωγραφική είχε νικήσει οριστικά την πλήξη. Συνειδητοποίησα, όμως, σχεδόν αμέσως ότι δεν ήταν αλήθεια. Άρχισα, λοιπόν, πάλι να υποφέρω από πλήξη παρά τη ζωγραφική. Για την ακρίβεια, μια και η πλήξη διέκοπτε αυτόματα τη ζωγραφική, συνειδητοποίησα την ένταση και τη συχνότητα του παλιού κακού με μεγαλύτερη ακρίβεια απ' όταν δεν ζωγράφιζα. Έτσι, το πρόβλημα της πλήξης φαινόταν αναλλοίωτο. Και τότε άρχισα να αναρωτιέμαι ποια θα μπορούσαν να είναι τα αίτια, και διά της απόπου απαγωγής κατέληξα στο συμπέρασμα πως ίσως έπληττα γιατί ήμουν πλούσιος, και πως, αν ήμουν φτωχός, κάτι τέτοιο δεν θα συνέβαινε. Η ιδέα αυτή δεν ήταν τόσο ξεκάθαρη στο μυαλό μου, τότε, όπως τώρα που το γράφω. Περισσότερο από ιδέα, ήταν μια σχεδόν εμμονική υποψία ότι υπήρχε μια άρρηκτη, αν και σκοτεινή, σχέση ανάμεσα στην πλήξη και το χρήμα. Δεν θέλω να αναλύσω ιδιαίτερα αυτή τη δυσάρεστη περίοδο της ζωής μου. Μια και βαριόμουν, και όταν βαριόμουν δεν ζωγράφιζα, άρχισα να μισώ με όλη μου την ψυχή τη βίλα της μητέρας μου και τις ανέσεις που απολάμβανα. Απέδιδα στη βίλα την πλήξη μου και την επακόλουθη ανικανότητά μου να ζωγραφίσω και λαχταρούσα να φύγω. Καθώς ήταν, όμως, όπως προανέφερα, απλώς μια υποψία, δεν μπορούσα να πω ξεκάθαρα στη μητέρα μου το μοναδικό πράγμα που θα έπρεπε να της έχω πει: δεν θέλω να ζω μαζί σου γιατί είσαι πλούσια, και ο πλούτος μού φέρνει πλήξη και η πλήξη με εμποδίζει να ζωγραφίσω. Προσπαθούσα, αντίθετα, από ένστικτο, να γίνω ανυπόφορος, έτσι ώστε να υπαινιχθώ και, κατά κάποιον τρόπο, να επιβάλω την αποχώρησή μου από τη βίλα. Θυμάμαι εκείνες τις ημέρες ως ημέρες διαρκούς δυσαρέσκειας, επίμονης εχθρότητας, πει-

σματάρικης άρνησης και σχεδόν νοσηρής αντιπάθειας. Δεν φέρθηκα ποτέ χειρότερα στη μητέρα μου από εκείνη την περίοδο. Κι έτσι, με την πλήξη που με έπνιγε, συνδυναζόταν, εκτός των άλλων, ο οίκτος για εκείνη που δεν μπορούσε να εξηγήσει την αγένειά μου. Πάνω απ' όλα, όμως, υπέφερα από ένα είδος παράλυσης όλων των ικανοτήτων μου, όντας αμίλητος, απαθής και ράθυμος, σαν να ήμουν κλεισμένος σε μια ερμητική, αποπνικτική φυλακή.

Η παραμονή στη βίλα και η επακόλουθη ψυχική μου κατάσταση πιθανότατα θα παρατείνονταν ακόμα περισσότερο αν η μητέρα μου δεν είχε πιστέψει, για καλή μου τύχη, ότι αναγνώριζε στην πλήξη μου ένα συναίσθημα ανάλογο με αυτό που είχε καταστρέψει τις σχέσεις της με τον πατέρα μου. Έτσι, ήρθε η ώρα να μιλήσουμε και γι' αυτόν, έστω και φευγαλέα, μια και, αν μη τι άλλο, είχε προηγηθεί στο μονοπάτι της πλήξης.

Ο πατέρας μου, λοιπόν, ήταν ένας γεννημένος αλάνης, απ' ό,τι μπορούσα να καταλάβω, δηλαδή ένας από εκείνους τους άνδρες που, στο σπίτι, σιγά σιγά, σωπαίνουν, χάνουν την όρεξή τους και, τελικά, αρνούνται να ζήσουν, σαν κάποια πουλιά που δεν αντέχουν να είναι κλεισμένα στο κλουβί. Και που, αντίθετα, μόλις βρεθούν στη γέφυρα ενός πλοίου ή στο βαγό-νι ενός τρένου, ανακτούν όλη τους τη ζωντάνια. Ήταν ψηλός, αθλητικός, ξανθός, με γαλανά μάτια, σαν εμένα. Εγώ, όμως, δεν είμαι όμορφος, μια και έχω πρόωρη φαλάκρα και ένα πρόσωπο μάλλον σκυθρωπό και γκριζο. Εκείνος, αντίθετα, ήταν, τουλάχιστον κρίνοντας από τα ξεσπάσματα της μητέρας μου που ήθελε να τον παντρευτεί με το ζόρι, παρότι εκείνος της επαναλάμβανε συνεχώς ότι δεν την αγαπούσε και ότι θα την εγκατέλειπε το συντομότερο. Τον είχα δει ελάχιστες φορές, γιατί ταξίδευε διαρκώς, και την τελευταία φορά που τον είδα, τα ξανθά μαλλιά του ήταν σχεδόν γκριζα και το εφηβικό του

πρόσωπο σκαμμένο από μικρές, βαθιές ρυτίδες. Φορούσε, όμως, ακόμα τις ανέμελες γραβάτες του με τις πεταλούδες, και τα καρό κοστούμια της νιότης του. Πηγαينوερχόταν, το έσκαγε, δηλαδή, από τη μητέρα μου κι έπειτα γύριζε κοντά της, πιθανότατα για να πάρει τα απαραίτητα χρήματα για μια καινούργια φυγή, καθώς ήταν απένταρος, παρότι, θεωρητικά, ασχολούνταν με «εισαγωγές-εξαγωγές». Τελικά δεν ξαναγύρισε. Μια ριπή ανέμου, στη θάλασσα της Ιαπωνίας, τούμπαρανε ένα φέριμποτ με καμιά εκατοστή επιβάτες και ο πατέρας μου πνίγηκε μαζί τους. Τι δουλειά είχε στην Ιαπωνία, αν ήταν εκεί λόγω των «εισαγωγών-εξαγωγών», ή για άλλο λόγο, δεν έμαθα ποτέ. Σύμφωνα με τη μητέρα μου, που αγαπούσε τους επισημονικούς όρους, ή όσους έμοιαζαν επισημονικοί, ο πατέρας μου έπασχε από «δρομομανία», δηλαδή από τη μανία της κίνησης. Σε αυτή τη μανία, ίσως, σχολίαζε σκεπτική, οφειλόταν και το πάθος του για τα γραμματόσημα, μικρά έγχρωμα χαρτάκια από τα μήκη και τα πλάτη του κόσμου, τα οποία είχε συγκεντρώσει σε μια ωραία συλλογή που εκείνη διατηρούσε ακόμα, καθώς, μάλιστα, ήταν τόσο καλός στη γεωγραφία, το μοναδικό μάθημα που είχε πραγματικά διαβάσει στο σχολείο. Όπως νομίζω ότι είχα καταλάβει, η μητέρα μου θεωρούσε τη «δρομομανία» του πατέρα μου ένα καθαρά ατομικό του χαρακτηριστικό, αλλά, κατά βάθος, ασήμαντο. Εγώ, αντίθετα, δεν μπορούσα παρά να νιώσω ένα είδος αδελφικού οίκτου για εκείνη τη θλιβερή και ξεθωριασμένη φιγούρα, που έσβηνε όλο και περισσότερο με το πέρασμα του χρόνου, στην οποία νόμιζα ότι διέκρινα, τουλάχιστον όσον αφορά τη σχέση του με τη μητέρα μου, κάποια κοινά χαρακτηριστικά με μένα. Ήταν, όμως, εξωτερικά χαρακτηριστικά, όπως τελικά συνειδητοποιούσα όταν το σκεφτόμουν: ο πατέρας μου, ήταν αλήθεια, υπέφερε κι εκείνος από πλήξη. Το βάσανό του, όμως,

τον είχε οδηγήσει σε μια ευτυχή περιπλάνηση σε όλο τον κόσμο. Η πλήξη του, με άλλα λόγια, ήταν η πλήξη της αλητείας, όπως την αντιλαμβανόμαστε φυσιολογικά, που το μόνο το οποίο ζητούσε ήταν λίγη ανακούφιση μέσα από νέες και σπάνιες συγκινήσεις. Και πράγματι, ο πατέρας μου είχε πιστέψει στον κόσμο, τουλάχιστον στον κόσμο της γεωγραφίας. Ενώ εγώ δεν μπορούσα να πιστέψω ούτε καν σε ένα ποτήρι.

Ωστόσο, η μητέρα μου πίστεψε ότι αναγνώριζε χωρίς αμφιβολία, στην πλήξη μου, την επιφανειακή ανία που είχε ήδη δυσκολέψει τις σχέσεις της με τον άνδρα της. «Δυστυχώς πήρες περισσότερο από τον πατέρα σου παρά από μένα», μου είπε τελικά, μια μέρα, βιαστικά. «Ξέρω πως, όταν σας πιάνει, η μόνη σωτηρία είναι να σας στείλω μακριά. Φύγε, λοιπόν, πήγαινε όπου νομίζεις, και όταν σου περάσει, γύρνα».

Απάντησα αμέσως, με ανακούφιση, πως δεν είχα πρόθεση να φύγω· δεν με ενδιέφερε καθόλου να ταξιδέψω. Ήθελα μόνο να φύγω από το σπίτι, να μείνω μόνος μου. Η μητέρα μου διαμαρτυρήθηκε πως ήταν παράλογο να πάω να ζήσω μόνος μου, τη στιγμή που διέθετα μια μεγάλη βίλα όπως αυτή στην οποία μέναμε, όπου, επιπλέον, έκανα και ό,τι ήθελα. Εγώ, όμως, είχα πια αποφασίσει να εκμεταλλευτώ την κατάσταση, και απάντησα με ορμή ότι θα έφευγα την επομένη, ούτε ώρα αργότερα. Έτσι, η μητέρα μου κατάλαβε ότι μιλούσα σοβαρά. Περιορίστηκε, λοιπόν, να επαναλάβει με πικρία ότι αναγνώριζε στην απάντησή μου ακόμα και τον τόνο της φωνής του πατέρα μου· ας έκανα, λοιπόν, αυτό που μου άρεσε, ας έφευγα κι ας πήγαινα να μείνω όπου ήθελα.

Το μόνο που έμενε ήταν το θέμα των χρημάτων. Ήμασταν πλούσιοι, όπως προανέφερα, και μέχρι τότε είχα απεριόριστη, ας πούμε, πίστωση: κατέφευγα στον τραπεζικό λογαριασμό της μάνας μου όποτε το χρειαζόμουν. Η μητέρα μου, όμως,

που προέβλεπε ότι θα αναγκάζοταν να επαναλάβει μαζί μου την εμπειρία που είχε ήδη ζήσει με τον άνδρα της, στον οποίο έδινε πάντα αρκετά χρήματα για να φεύγει, αλλά ποτέ αρκετά για να μένει μακριά της, με προειδοποίησε κοφτά ότι από 'δώ και μπρος θα μου έδινε ένα συγκεκριμένο ποσό κάθε μήνα. Της απάντησα ότι δεν ήθελα κάτι καλύτερο. Και όταν μου ανακοίνωσε, σχεδόν με τύψεις, το ποσό που σκόπευε να μου δίνει, τη διαβεβαίωσα την ίδια στιγμή ότι θα ήμουν ικανοποιημένος και με το μισό. Η μητέρα μου, που είχε προετοιμαστεί για μία από εκείνες τις συζητήσεις που έκανε με τον πατέρα μου, στον οποίο τα χρήματα δεν έφταναν ποτέ, ξαφνιάστηκε πολύ από αυτή την ξαφνική αδιαφορία μου. «Μα με τόσα λίγα δεν θα μπορείς να ζήσεις, Ντίνο», είπε σχεδόν άθελά της. Απάντησα πως ήταν δική μου δουλειά. Και για να μη δώσω την εντύπωση του ασκητή, πρόσθεσα ότι ήλπιζα να καταφέρω πολύ σύντομα να βγάξω τα προς το ζην μέσω της ζωγραφικής. Μου φάνηκε πως η μητέρα μου με κοίταξε με δυσπιστία. Όπως ήξερα καλά, δεν πίστευε στις καλλιτεχνικές μου ικανότητες. Λίγες ημέρες αργότερα, βρήκα ένα στούντιο στην οδό Μαργκούτα και μετακόμισα εκεί με τα ρούχα μου.

Φυσικά, η αλλαγή κατοικίας δεν επέφερε καμία αλλαγή στην ψυχική μου κατάσταση. Θέλω να πω ότι, αφού εκτονώθηκε η πρώτη ανακούφιση που νιώθουμε σχεδόν σε κάθε αλλαγή, άρχισα πάλι να βαριέμαι κατά διαστήματα όπως στο παρελθόν. Είπα «φυσικά» και αυτό γιατί θα έπρεπε να έχω προβλέψει ότι η πλήξη δεν θα εξαφανιζόταν από μια απλή αλλαγή σπιτιού. Αν μη τι άλλο, ήμουν πλούσιος όχι γιατί έμενα στην Απία Οδό, αλλά επειδή είχα ένα αρκετά μεγάλο χρηματικό ποσό. Το οποίο, όμως, δεν ήθελα να χρησιμοποιήσω, και δεν με ενδιέφερε ιδιαίτερα. Κάποιοι πλούσιοι που είναι τσιγκούνηδες ξοδεύουν πολύ μικρό μέρος των χρημάτων τους

και ζουν φτωχικά. Κανείς δεν θα σκεφτόταν να τους θεωρήσει φτωχούς γι' αυτόν τον λόγο. Έτσι, η πρώτη σκέψη ή, καλύτερα, η πρώτη εμμονή ότι η πλήξη μου και η επακόλουθη καλλιτεχνική μου στειρότητα οφείλονταν στο γεγονός ότι έμενα με τη μητέρα μου, αντικαταστάθηκε σταδιακά από μια δεύτερη και πιο σοβαρή εμμονή: δεν μπορούσε κανείς να απαρνηθεί τα πλούτη του. Ο πλούτος ήταν κάτι σαν να έχεις γαλανά μάτια ή γαμψή μύτη. Μια υποβόσκουσα αποφασιστικότητα έδενε τον πλούσιο με το χρήμα, και έδινε το χρώμα του χρήματος ακόμα και στην απόφασή του να μην το χρησιμοποιεί πια. Με λίγα λόγια, εγώ δεν ήμουν ένας φτωχός που είχε υπάρξει πλούσιος, ήμουν απλώς ένας πλούσιος που παρίστανε, στον εαυτό του και στους άλλους, ότι ήταν φτωχός.

Το γεγονός ότι αυτό ήταν αλήθεια, το αποδείκνυα ως εξής: «Τι κάνει ένας πραγματικός φτωχός, αν δεν έχει χρήματα; Πεθαίνει της πείνας. Τι θα έκανα εγώ σε μια τέτοια περίπτωση; Θα πήγαινα να ζητήσω βοήθεια από τη μητέρα μου. Ακόμα κι αν δεν ζητούσα, δεν θα με θεωρούσε κανείς φτωχό γι' αυτόν τον λόγο. Αντίθετα, θα με θεωρούσαν απλώς τρελό». Όμως, όπως σκεφτόμουν αμέσως μετά, η περίπτωσή μου δεν ήταν ακραία. Ήταν μία μέση περίπτωση, αφού δεχόμουν να με συντηρεί η μητέρα μου, αλλά περιόριζα τα έξοδά μου στα απολύτως απαραίτητα. Έτσι, απέναντι στους αληθινούς φτωχούς, εγώ ήμουν στην προνομιούχο και άδικη θέση του πλούσιου παίκτη απέναντι στον φτωχό παίκτη: ο πρώτος μπορεί να χάσει απεριόριστα, ο δεύτερος όχι. Πάνω απ' όλα, όμως, ο πρώτος μπορεί «να παίζει», δηλαδή να διασκεδάζει. Ενώ ο δεύτερος δεν μπορεί παρά να επιδιώκει να κερδίσει.

Είναι δύσκολο να πω τι ένιωθα όταν τα σκεφτόμουν αυτά. Κάτι σαν ένα αίσθημα μοχθηρής μαγείας, απέναντι στην οποία δεν μπορούσα να κάνω τίποτα, μια και δεν μπορούσα

να ξέρω ούτε πότε, ούτε πώς, ούτε πού εξασκούσαν τη μαγεία που με είχε μπερδέψει. Καμιά φορά σκεφτόμουν το ευαγγελικό ρητό: Είναι πιο εύκολο να περάσει μια καμήλα από την τρύπα μιας βελόνας, παρά να μπει ένας πλούσιος στο βασίλειο του Κυρίου. Και αναρωτιόμουν τι σήμαινε πραγματικά να είσαι πλούσιος. Ήσουν πλούσιος γιατί είχες πολλά χρήματα; Ή γιατί είχες γεννηθεί σε πλούσια οικογένεια; Ή γιατί ζούσες ως τώρα σε μια κοινωνία που έβαζε τον πλούτο πάνω από οποιοδήποτε άλλο αγαθό; Ή γιατί πίστευες στον πλούτο, θέλοντας να γίνεις πλούσιος ή μετανιώνοντας που είσαι; Ή γιατί, όπως ίσχυε στην περίπτωση μου, δεν ήθελες να είσαι πλούσιος; Όσο πιο πολύ το σκεφτόμουν, τόσο πιο δύσκολο μου φαινόταν να ξεκαθαρίσω στον ίδιο μου τον εαυτό το αίσθημα της αποφασιστικότητας και της μοίρας που μου ενέπνεε ο πλούτος. Εννοείται πως αυτό το συναίσθημα δεν θα υπήρχε, αν είχα καταφέρει να απελευθερωθώ από την αρχική εμμονή μου ότι η πλήξη εξαρτιόταν από τον πλούτο, και η καλλιτεχνική μου στείριότητα από την ανία. Όλες οι σκέψεις μας, όμως, ακόμα και οι πιο λογικές, πηγάζουν από τη σκοτεινή πλευρά των συναισθημάτων μας. Και δεν είναι εξίσου εύκολο να απαλλαγείς από τα συναισθήματα, όπως από τις ιδέες: αυτές πηγαиноέρχονται, αλλά τα συναισθήματα παραμένουν.

Θα έλεγε κανείς, ωστόσο, πως, σε τελική ανάλυση, δεν ήμουν παρά ένας αποτυχημένος ζωγράφος, ο οποίος, παραδόξως, είχε επίγνωση της αποτυχίας του· αυτό είναι όλο. Σωστό· μέχρι ενός σημείου, όμως. Ήμουν σίγουρα αποτυχημένος, όχι όμως γιατί δεν ήξερα να ζωγραφίζω πίνακες που άρεσαν στους άλλους, αλλά επειδή ένιωθα πως οι πίνακές μου δεν μου επέτρεπαν να εκφραστώ, δηλαδή να έχω την ψευδαίσθηση ότι είχα κάποια σχέση με τα πράγματα ή, αλλιώς, με λίγα λόγια, δεν με εμποδίζαν να βαριέμαι. Κατά βάθος, είχα αρχί-

σει να ζωγραφίζω για να ξεφύγω από την πλήξη. Αν συνέχιζα να βαριέμαι, γιατί να ζωγραφίζω;

Έφυγα, αν θυμάμαι καλά, από τη βίλα της μητέρας μου τον Μάρτιο του 1947. Δέκα χρόνια αργότερα, όπως είπα προω-
τύτερα, ξέσκισα με έναν σουγιά τον τελευταίο μου πίνακα και
αποφάσισα να μη ζωγραφίσω ξανά. Αμέσως, η πλήξη, που
λόγω της ζωγραφικής ήταν κάπως περιορισμένη, με κυριέυσε
ξανά με πρωτάκουστη βία. Είχα ήδη προσέξει πως η πλήξη
ήταν, κατά βάθος, μια έλλειψη σχέσεων με τα πράγματα.
Εκείνες τις ημέρες, εκτός από τη σχέση μου με τα πράγματα,
μου φάνηκε ότι είχα χάσει και τη σχέση μου με τον εαυτό μου.
Ξέρω ότι είναι δύσκολο να το εξηγήσω. Θα περιοριστώ σε μια
μεταφορά. Τις ημέρες που ακολούθησαν την απόφασή μου να
εγκαταλείψω τη ζωγραφική, υπήρξα για τον εαυτό μου κάτι
που έμοιαζε πολύ με τον ανυπόφορο άνθρωπο που βρίσκει
έναν ταξιδιώτη στο βαγόνι του στην αρχή ενός μεγάλου τα-
ξιδιού. Το βαγόνι είναι από εκείνα τα παλιά, χωρίς επικοινων-
ία με τα υπόλοιπα. Το τρένο δεν θα σταματήσει παρά μόνο
στο τέλος του ταξιδιού. Ο ταξιδιώτης είναι, λοιπόν, υποχρεω-
μένος να μείνει με τον μισητό συνταξιδιώτη του ως το τέλος
της διαδρομής. Στην πραγματικότητα, και πέρα από τη μετα-
φορά, η πλήξη εκείνα τα χρόνια, αν και κάτω από την επιφά-
νεια του επαγγέλματός μου ως ζωγράφου, είχε διαβρώσει σε
βάθος τη ζωή μου και δεν είχε αφήσει τίποτα όρθιο. Έτσι,
μόλις εγκατέλειψα τη ζωγραφική, ένιωσα ότι, χωρίς να το κα-
ταλάβω, είχα μεταμορφωθεί σε ένα είδος άμορφου κούτσου-
ρου. Όπως προανέφερα, το βασικό χαρακτηριστικό της πλή-
ξης ήταν η αδυναμία μου να μένω μόνος με τον εαυτό μου, το
μοναδικό πρόσωπο στον κόσμο, από την άλλη, το οποίο δεν
μπορούσα να ξεφορτωθώ με τίποτα.

Εκείνες τις ημέρες, λοιπόν, στη ζωή μου κυριαρχούσε μια

πολύ ιδιαίτερη ανυπομονησία. Τίποτα απ' όσα έκανα δεν μου άρεσε, ούτε μου φαινόταν άξιο να γίνει. Από την άλλη, δεν μπορούσα να φανταστώ τίποτα που θα μπορούσε να μου αρέσει, δηλαδή, να με απασχολήσει με διάρκεια. Απλώς μπαινόβγαινα από το στούντιο με οποιαδήποτε ανόητη δικαιολογία έδινα στον εαυτό μου, ακριβώς για να μη μείνω: να αγοράσω τσιγάρα τα οποία δεν χρειαζόμουν, να πάρω έναν καφέ τον οποίο δεν ήθελα να πιω, να αγοράσω μια εφημερίδα που δεν με ενδιέφερε, να επισκεφθώ μια έκθεση ζωγραφικής για την οποία δεν είχα την παραμικρή περιέργεια, και πάει λέγοντας... Ένιωθα, από την άλλη, ότι αυτές οι ασχολίες δεν ήταν παρά μανιώδεις μεταμφιέσεις της πλήξης, τόσο καλές που πολλές φορές δεν έφταναν ως το τέλος, και, αντί να αγοράσω την εφημερίδα ή να πιω τον καφέ ή να επισκεφθώ την έκθεση, αφού έκανα μερικά βήματα, γύριζα στο στούντιο από το οποίο είχα βγει λίγα λεπτά νωρίτερα τόσο βιαστικά. Στο στούντιο, όμως, φυσικά, η πλήξη με περίμενε και όλα ξεκινούσαν από την αρχή.

Έπαιρνα ένα βιβλίο, είχα μια μικρή βιβλιοθήκη, ήμουν πάντα καλός αναγνώστης. Πολύ σύντομα, όμως, το άφηνα κατά μέρος. Μυθιστορήματα, δοκίμια, ποίηση, θέατρο, όλη η λογοτεχνία του κόσμου, δεν υπήρχε ούτε μία σελίδα που να κατορθώσει να μου κρατήσει το ενδιαφέρον ζωντανό. Και εξάλλου, γιατί να το κάνω; Τα λόγια συμβολίζουν αντικείμενα και με τα αντικείμενα, όπως έχω ήδη πει, στις στιγμές της πλήξης δεν είχα καμία σχέση. Άφηνα, λοιπόν, το βιβλίο να πέσει, ή σε μια κρίση οργής το πετούσα σε μια γωνιά και κατέφευγα στη μουσική. Είχα ένα εξαιρετικό πικάπ, δώρο της μητέρας μου, και καμιά εκατοστή δίσκους. Ποιος είπε, όμως, ότι η μουσική επιδρά με κάθε τρόπο, δηλαδή αναγκάζει να την ακούσει, κατά κάποιον τρόπο, με το ζόρι, ακόμα και το πιο αφηρημένο πρό-

σωπο; Όποιος είπε τέτοιο πράγμα, λέει ανακρίβειες. Στην πραγματικότητα, τα αυτιά μου αρνούνταν όχι μόνο να ακούσουν, αλλά και να κατανοήσουν. Κι έπειτα, την ώρα που έπρεπε να διαλέξω δίσκο, αυτή η σκέψη με έκανε να παραλύσω: ποια είναι η μουσική που μπορεί κανείς να ακούσει τις στιγμές της πλήξης; Έτσι, έκλεινα το πικάπ, σωριαζόμουν στον καναπέ και άρχιζα να σκέφτομαι τι θα μπορούσα να κάνω.

Αυτό που με εντυπωσίαζε, κυρίως, ήταν ότι δεν ήθελα να κάνω απολύτως τίποτα, παρότι επιθυμούσα διακαώς να κάνω κάτι. Οτιδήποτε μπορούσα να κάνω παρουσιαζόταν μπροστά μου με το αντίθετό του, που δεν ήθελα επίσης να κάνω. Έτσι, ένιωθα ότι δεν ήθελα να δω κανέναν, αλλά ούτε να μείνω μόνος. Ότι δεν ήθελα να μείνω στο σπίτι, αλλά ούτε και να βγω. Ότι δεν ήθελα να ταξιδέψω, αλλά ούτε να συνεχίσω να ζω στη Ρώμη. Ότι δεν ήθελα να ζωγραφίσω, αλλά ούτε να μη ζωγραφίσω. Ότι δεν ήθελα να είμαι ξύπνιος, αλλά ούτε και να κοιμηθώ. Ότι δεν ήθελα να κάνω έρωτα, αλλά ούτε και να μην κάνω. Και πάει σκοινί κορδόνι. Λέω ένιωθα, αλλά πάνω απ' όλα αισθανόμουν απέχθεια, αηδία, φρίκη.

Κάθε τόσο, ανάμεσα σε αυτές τις κρίσεις της πλήξης, αναρωτιόμουν μήπως ήθελα να πεθάνω. Ήταν μια λογική απορία, αφού απεχθανόμουν τόσο τη ζωή. Τότε, όμως, συνειδητοποιούσα, με έκπληξη, πως, παρότι δεν μου άρεσε να ζω, δεν ήθελα ούτε να πεθάνω. Έτσι, οι εναλλακτικές μου μαζί, σε ζευγάρια, σαν σε πένθιμο μπαλέτο, περνούσαν από το μυαλό μου και δεν σταματούσαν ούτε μπροστά στην υπέρτατη επιλογή ανάμεσα στη ζωή και στον θάνατο. Στην πραγματικότητα, όπως σκεφτόμουν μερικές φορές, δεν ήθελα ούτε να πεθάνω, αλλά ούτε και να συνεχίσω να ζω με αυτόν τον τρόπο.

I

Αφού μετακόμισα στο στούντιο της οδού Μαργκούτα, κατάφερα να ξεπεράσω την παράλογη και σχεδόν προληπτική απέχθεια που μου ενέπνεε η ζωή στη βίλα της Αλπίας Οδού και να αποκτήσω μια σχετικά σταθερή σχέση με τη μητέρα μου. Πήγαινα να τη βρω μία φορά την εβδομάδα, για πρωινό, μια και ήταν η μόνη στιγμή της ημέρας που ήξερα ότι θα την έβρισκα μόνη. Και έμενα εκεί περίπου δύο ώρες, ακούγοντας τα ίδια, πράγματα που ήξερα απέξω, για τα δύο μοναδικά θέματα που την ενδιέφεραν: τη βοτανική, δηλαδή τα λουλούδια και τα φυτά που καλλιεργούσε στον κήπο της, και τις δουλειές με τις οποίες ασχολούνταν, μπορεί να πει κανείς, από την εποχή της λογικής. Η μητέρα μου θα ήθελε, βέβαια, να την επισκέπτομαι πιο συχνά και άλλες ώρες, όταν, για παράδειγμα, δεχόταν τους φίλους της ή τα πρόσωπα του κύκλου της. Μετά από μερικές προσκλήσεις τις οποίες αρνήθηκα αποφασιστικά, φάνηκε να αποδέχεται τελικά τη σπανιότητα των επισκέψεών μου. Φυσικά ήταν μια επιβεβλημένη παραίτηση, έτοιμη να εξαφανιστεί με την πρώτη ευκαιρία. «Θα συνειδητοποιήσεις μια μέρα», συνήθιζε να λέει μιλώντας για τον εαυτό της σε τρίτο πρόσωπο, κάτι που ήταν πάντα ένδειξη μιας πικρίας πολύ έντονης για να θέλει να την κρύψει, «ότι η μητέρα σου δεν είναι μια τυχαία κυρία την οποία επισκέπτεσαι από καθήκον και ευγένεια, και ότι το πραγματικό σου σπίτι δεν είναι στην οδό Μαργκούτα».

Μία από εκείνες τις ημέρες, λίγο καιρό αφότου είχα σταματήσει να ζωγραφίζω, πήγα στη μητέρα μου για το συνηθισμένο εβδομαδιαίο πρωινό. Στην πραγματικότητα, ήταν κάπως ιδιαίτερο· εκείνη την ημέρα ήταν η επέτειος της γέννησής μου. Και η μητέρα μου, φοβούμενη μήπως το ξεχνούσα, μου το είχε υπενθυμίσει το ίδιο εκείνο πρωί, τηλεφωνώντας μου για ευχές, με τον αλλόκοτα γραφειοκρατικό και επίσημο μαζί τρόπο: «Σήμερα κλείνεις τα τριάντα πέντε. Τις πιο ευλκρινείς μου ευχές για ευτυχία και επιτυχία». Ταυτόχρονα, με είχε προειδοποιήσει ότι μου είχε ετοιμάσει μια «έκπληξη».

Έτσι, γύρω στο μεσημέρι, μπήκα στο παλιό μου σαραβαλιασμένο αυτοκίνητο και διέσχισα την πόλη με το ίδιο αίσθημα δυσαρέσκειας και απέχθειας που έμοιαζε να αυξάνεται όσο περισσότερο πλησίαζα στον προορισμό μου. Με την καρδιά μου όλο και πιο βαριά από ένα αγχωτικό βάρος, μπήκα στην Απλία Οδό, ανάμεσα στα κυπαρίσσια, τα πεύκα και τα τοιχία, κατά μήκος των ανθισμένων κήπων. Η είσοδος του σπιτιού της μητέρας μου βρισκόταν στα δεξιά, στη μέση του δρόμου, και εγώ, ως συνήθως, την έψαχνα με τα μάτια, ελπίζοντας σχεδόν να μην τη βρω, σαν από θαύμα, και να συνεχίσω ευθεία ως τα Κάστρα κι έπειτα να γυρίσω στη Ρώμη και στο ατελιέ μου. Να, όμως, η καγκελόπορτα, ανοιχτή, μόνο για μένα, θα έλεγε κανείς, για να με σταματήσει και να με καταπιεί. Έκοψα ταχύτητα, έστριψα απότομα, και με έναν υπόκοφο θόρυβο μπήκα στο μονοπάτι με τα χαλίκια, που φαινόταν στο βάθος. Και εγώ, τότε, κοιτάζοντας τα μικρά μαύρα, σκονισμένα κυπαρίσσια και την κόκκινη, χαμηλή βίλα, κάτω από τον ουρανό με τα γκρίζα σύννεφα που θύμιζαν βρόμικο μαλλί προβάτου, αναγνώρισα στην ψυχή μου τον τρόπο που με κυρίευε κάθε φορά που πήγαινα να επισκεφθώ τη μητέρα μου. Έναν τρόπο σαν αυτόν που νιώθει όποιος

ετοιμάζεται να διαπράξει μια παρά φύση ενέργεια, λες και, μπαίνοντας στο μονοπάτι, στην πραγματικότητα επέστρεφα στη μήτρα που με είχε γεννήσει. Προσπάθησα να αποβάλω αυτό το δυσάρεστο αίσθημα πισωγυρίσματος, πατώντας με όλη μου τη δύναμη το κλάξον για να αναγγείλω την άφιξή μου. Έτσι, αφού έκανα μισή στροφή πάνω στο χαλίκι, σταμάτησα το αυτοκίνητο και βγήκα έξω. Σχεδόν αμέσως άνοιξε η μπαλκονόπορτα στο ισόγειο και εμφανίστηκε μια υπηρέτρια στο κατώφλι.

Δεν την είχα ξαναδεί ποτέ. Η μητέρα μου, που είχε μανία να κρατάει στη βίλα όσους υπηρέτες θα έφταναν μετά βίας για ένα διαμέρισμα πέντε δωματίων, ήταν, κατά συνέπεια, αναγκασμένη να τους αντικαθιστά συχνά. Ψηλή, με πλούσιο και γεροδεμένο στήθος και γοφούς, και μαλλιά αλλόκοτα κοντά και κακοκουρεμένα, που θύμιζαν μαλλιά φυλακισμένων ή αρρώστων, είχε στο χλομό, γεμάτο φακίδες πρόσωπό της μια νυσταλέα έκφραση, ίσως λόγω των τεράστιων μαύρων κύκλων που έκρυβαν τα μάτια της. Πρόσεξα κυρίως το στόμα, που θύμιζε στραπατσαρισμένο λουλούδι, ένα εύθραυστο τριαντάφυλλο ή γεράνι. Τη ρώτησα πού ήταν η μητέρα μου, κι εκείνη με τη σειρά της ρώτησε, με πολύ γλυκιά φωνή: «Είστε ο κύριος Ντίνος;».

«Ναι».

«Η κυρία είναι στον κήπο, στην πλευρά με τις σέρες».

Προχώρησα προς εκείνη την κατεύθυνση. Πρώτα, όμως, έριξα μια έκπληκτη ματιά στο άλλο αυτοκίνητο που βρισκόταν δίπλα στο δικό μου. Ένα σπορ αυτοκίνητο, χαμηλό και δυνατό, ανοιχτό, σε χρώμα γαλάζιο μεταλιζέ. Η μητέρα μου είχε καλέσει, λοιπόν, και κάποιον άλλον; Αναλογιζόμενος αυτή τη δυσάρεστη εκδοχή, έκανα τον γύρο της βίλας, στη σκιά που έριχναν οι δάφνες και οι βελανιδιές, και βγήκα από την

άλλη πλευρά. Εκεί υπήρχε ένας μεγάλος ιταλικός κήπος, με τρίγωνα, τετράγωνα και κυκλικά παρτέρια, με δεντράκια κομμένα στρογγυλά ή σε σχήμα πυραμίδας, και πολλά μονοπάτια και μονοπατάκια με χαλίκια. Ένα μεγαλύτερο μονοπάτι, ίσιο, προστατευμένο από μια λευκή σιδερένια πέργκολα, γύρω από την οποία ήταν μπλεγμένα τα κλαδιά ενός αμπελιού, έκοβε στα δύο τον κήπο φτάνοντας ως την άκρη του κτήματος, όπου, μπροστά στον τοίχο της περίφραξης, έβλεπες να γυαλίζουν τα τζάμια των θερμοκηπίων με τα λουλούδια τους. Στη μέση του δρόμου ανάμεσα στη βίλα και τα θερμοκήπια, εμφανίστηκε, κάτω από την πέργκολα, η μητέρα μου, η οποία περπατούσε μόνη, με γυρισμένη την πλάτη. Συγκρατήθηκα, δεν τη φώναξα και έμεινα να την κοιτάζω.

Περπατούσε αργά, πολύ αργά, όπως κάποιος που κοιτάζει γύρω του και ικανοποιείται από αυτό που βλέπει και παρατηρεί ακόμα περισσότερο την ενατένιση. Η μητέρα μου φορούσε ένα τirkουάζ ντε πιες σύνολο, με σακάκι πολύ στενό στη μέση και πολύ φαρδύ στους ώμους, και πολύ στενή φούστα. Πάντα έτσι ντυνόταν, με ρούχα πολύ στενά, που έκαναν ακόμα πιο λεπτή, αυστηρή και ψεύτικη τη μικροσκοπική και ραχιτική της φυσιογνωμία. Το κεφάλι της ήταν μεγάλο, με μακρύ νευρικό λαιμό, και τα μαλλιά της, που ήταν πάντα περίτεχνα κυματιστά, είχαν ένα ξεθωριασμένο και θαμπό ξανθό χρώμα. Από μακριά, μπορούσες να δεις καθαρά στον λαιμό της τα τεράστια μαργαριτάρια του κολιέ της. Της μητέρας μου της άρεσε να στολίζεται με εντυπωσιακά κοσμήματα: τεράστια δαχτυλίδια που χόρευαν στα λεπτά της δάχτυλα, τεράστια βραχιόλια γεμάτα κρεμαστά στολίδια, που κινδύνευαν ανά πάσα στιγμή να γλιστρήσουν από τους κοκαλιάρικους καρπούς της, πολύ πλούσιες καρφίτσες για το λεπτό της στήθος, σκουλαρίκια πολύ μεγάλα για τα λεπτά και κακοσχημα-

τισμένα αυτιά της. Πρόσεξα, μάλιστα, ακόμα μία φορά, με ένα αίσθημα οικειότητας και ενόχλησης μαζί, πόσο μεγάλα έμοιαζαν τα παπούτσια στα πόδια της και η τσάντα που κρατούσε κάτω από τη μασχάλη της. Έτσι, τελικά, αποφάσισα και φώναξα: «Μαμά».

Με χαρακτηριστική δυσπιστία, σταμάτησε απότομα, λες και κάποιος την είχε ακουμπήσει στον ώμο, κι έπειτα γύρισε χωρίς να κουνήσει τα πόδια της, μόνο με τον κορμό της. Είδα το λεπτό της πρόσωπο, τα βαθουλωμένα μάγουλα, το ρυτιδιασμένο στόμα, τη μακριά, λεπτή μύτη, τα γυάλινα γαλανά μάτια που με κοίταζαν λοξά. Έπειτα χαμογέλασε, γύρισε ολόκληρη και προχώρησε προς το μέρος μου, με το κεφάλι χαμηλωμένο, τα μάτια στραμμένα στο έδαφος, λέγοντας σχεδόν σαν από καθήκον: «Καλημέρα, να τα εκατοστήσεις». Και παρότι η πρόθεσή της ήταν τρυφερή, πρόσεξα ότι ο ήχος της φωνής της ήταν ο συνηθισμένος, ξερός και βραχνός· ακουγόταν σχεδόν σαν κοράκι. Μόλις έφτασε κοντά μου, επανέλαβε: «Να τα εκατοστήσεις. Έλα, δώσε μου ένα φιλί». Κι εγώ τότε έσκυψα και της έδωσα ένα φιλί στο μάγουλο. Προχωρήσαμε ο ένας πλάι στον άλλον προς την άκρη του μονοπατιού. Η μητέρα μου είπε αμέσως, δείχνοντας το αμπέλι που κάλυπτε την πέργκολα: «Ξέρεις τι κοίταξα; Εκείνα τα τσαμπιά. Κοίτα».

Σήκωσα τα μάτια μου και είδα ότι όλα τα τσαμπιά, άλλα περισσότερα και άλλα λιγότερα, έμοιαζαν φαγωμένα και ζαρωμένα.

«Οι σαύρες», είπε η μητέρα μου με την αλλόκοτα τρυφερή και ταυτόχρονα επιστημονική φωνή της κάθε φορά που μιλούσε για τα λουλούδια και τα φυτά της. «Αυτά τα τέρατα σκαρφαλώνουν στην πέργκολα και τρώνε τα σταφύλια. Μου καταστρέφουν την πέργκολα γιατί τα μαύρα τσαμπιά φαίνο-

νται υπέροχα ανάμεσα στα πράσινα φύλλα, αλλά αν είναι μισοφαγωμένα, το αποτέλεσμα αυτό χάνεται».

Είπα κι εγώ δεν ξέρω τι για μια οροφή στο Τζούκαρι, σε ένα ρωμαϊκό ανάκτορο, στο οποίο ήταν ζωγραφισμένο το μοτίβο μιας χρυσής πέργκολας με μαύρα σταφύλια και πράσινα φύλλα, και εκείνη συνέχισε. «Τις προάλλες, δεν ξέρω πώς, μια κότα των χωρικών, εδώ δίπλα, μπήκε στον κήπο. Μια από εκείνες τις σαύρες ήταν πάνω στην πέργκολα και φυσικά έτρωγε τα σταφύλια μου. Τότε, ποιος ξέρει πώς, γλίστρησε το πόδι της και έπεσε. Να φανταστείς ότι δεν άγγιξε καν το έδαφος· η κότα την άρπαξε με το ράμφος της και τη ρούφηξε. Ακριβώς έτσι: τη ρούφηξε».

«Πρέπει, λοιπόν, να πάρεις κότες», είπα. «Έτσι, θα τρώνε τις σαύρες, και αυτές, κάτω από τέτοιες συνθήκες, αφού θα τις έχουν φάει, δεν θα τρώνε πια τα σταφύλια».

«Για όνομα του Θεού! Οι κότες, εκτός του ότι τρώνε τις σαύρες, καταστρέφουν τα πάντα, όπου κι αν πάνε. Προτιμώ να κρατήσω τις σαύρες».

Συνεχίσαμε, λοιπόν, την περιήγησή μας στον κήπο, διασχίζοντας το δρομάκι κάτω από την πέργκολα μέχρι το τοιχάκι κι έπειτα περπατώντας πλάι στα θερμοκήπια. Η μητέρα μου τότε τότε έσκυβε για να πιάσει στα χέρια της, ανάμεσα στα δάχτυλά της, το πέταλο ενός λουλουδιού που άνοιξε το βράδυ. Άλλοτε μαγευόταν, αυτή είναι η σωστή λέξη, με γυάλινα μάτια, μπροστά σε μια πήλινη γλάστρα, από την οποία ξεπρόβαλλε ένα χοντρόκορμο φυτό, όμοιο με πράσινο τριχωτό φίδι, και σχεδόν σε ξάφνιαζε που δεν σφύριζε. Άλλοτε πάλι, με εντελώς εκπαιδευτικό τρόπο, μου έδινε βοτανολογικές πληροφορίες, τις οποίες είχε αποκτήσει από τη λεπτομερή ανάγνωση των εγχειριδίων ανθοκομίας, αλλά και από τις πολύωρες συζητήσεις με τους δύο κηπουρούς, που ήταν πολύ υπομονε-

τικοί γιατί πληρώνονταν και πολύ καλά, στους οποίους επέβαλλε την παρουσία της όση ώρα δούλευαν στον κήπο. Όπως είπα και πριν, η αγάπη για τα λουλούδια και τα φυτά ήταν το μόνο ποιητικό γεγονός της κατά τα άλλα εντελώς πεζής ζωής της μητέρας μου. Ήταν αλήθεια ότι, με τον τρόπο της, με αγαπούσε. Και ότι έβαζε στη διαχείριση και στην ανάπτυξη της περιουσίας μας ένα απίστευτο πάθος. Τόσο στις δουλειές, όμως, όσο και μαζί μου, επικρατούσε ο αυταρχικός, ανελέητος, συμφεροντολογικός και δύσπιστος χαρακτήρας της. Αντιθέτως, αγαπούσε τα λουλούδια και τα φυτά με ανιδιοτέλεια, εντελώς παραδομένη, χωρίς δεύτερες σκέψεις. Και τον πατέρα μου, πώς τον αγαπούσε; Ως συνήθως, μου ήρθε πάλι η ιδέα ότι ο πατέρας μου κι εγώ μοιάζαμε τουλάχιστον σε αυτό: δεν θέλαμε να είμαστε με τη μητέρα μου. Τη ρώτησα απότομα.

«Μια και το έφερε η κουβέντα, μπορώ να μάθω γιατί ο πατέρας μου το έσκαγε πάντα μακριά σου;»

Την είδα να σουφρώνει τη μύτη της, όπως έκανε πάντα όταν της μιλούσα για τον πατέρα μου. «Ποια κουβέντα το έφερε;»

«Δεν έχει σημασία, απάντησε στην ερώτησή μου».

«Ο πατέρας σου δεν το έσκαγε μακριά μου», απάντησε μετά από λίγο με ψυχρή αξιοπρέπεια, «του άρεσε να ταξιδεύει, αυτό είναι όλο. Κοίτα αυτά τα τριαντάφυλλα, δεν είναι πανέμορφα;»

Είπα με αυταρχικό τόνο: «Θα ήθελα να μου μιλήσεις για τον πατέρα μου. Γιατί, λοιπόν, αν δεν το έσκαγε μακριά σου, δεν ταξίδευες κι εσύ μαζί του;»

«Πρώτα απ' όλα, κάποιος έπρεπε να μένει στη Ρώμη και να ασχολείται με τα συμφέροντά μας».

«Θέλεις να πεις, τα συμφέροντά σου».

«Τα συμφέροντα της οικογένειας. Κι έπειτα, δεν μου άρε-

σε ο τρόπος με τον οποίο ταξίδευε. Εμένα μου αρέσει να ταξιδεύω με όλες τις ανέσεις. Να πηγαίνω σε μέρη όπου υπάρχουν ωραία ξενοδοχεία και κόσμος που γνωρίζω. Για παράδειγμα, στο Παρίσι, το Λονδίνο, τη Βιέννη. Εκείνος, όμως, πού θα με έσερνε; Στο Αφγανιστάν ή στη Βολιβία. Δεν αντέχω την έλλειψη ανέσεων, ούτε και τις εξωτικές χώρες».

Επέμεινα. «Μα γιατί έφευγε από το σπίτι, ή γιατί, όπως λες εσύ, ταξίδευε; Γιατί δεν έμενε μαζί σου;»

«Γιατί δεν του άρεσε να είναι στο σπίτι».

«Γιατί δεν του άρεσε να είναι στο σπίτι; Βαριόταν;»

«Δεν έψαξα ποτέ να το μάθω. Ξέρω μόνο ότι στενοχωριόταν, δεν έλεγε πια τίποτα, δεν έβγαινε. Στο τέλος, του έδινα η ίδια τα χρήματα και του έλεγα: πάρε, πήγαινε, καλύτερα να φύγεις».

«Δεν νομίζεις ότι θα έμενε αν σε αγαπούσε;»

«Ναι», απάντησε ήρεμα με τη δυσάρεστη φωνή κάποιου που έλεγε την αλήθεια, «αλλά δεν με αγαπούσε».

«Και τότε γιατί σε παντρεύτηκε;»

«Εγώ ήθελα να τον παντρευτώ. Εκείνος ίσως να μην το θεωρούσε απαραίτητο».

«Εκείνος ήταν φτωχός, έτσι; Κι εσύ πλούσια;»

«Ναι, δεν είχε τίποτα. Ήταν από καλή οικογένεια. Αυτό μόνο».

«Δεν νομίζεις ότι θα ήθελε να κάνει έναν γάμο από συμφέρον;»

«Όχι. Ο πατέρας σου δεν ήταν ιδιοτελής. Σε αυτό σου έμοιαζε. Είχε πάντα, αυτό είναι αλήθεια, ανάγκη τα χρήματα, αλλά δεν τους έδινε σημασία».

«Ξέρεις γιατί σου κάνω όλες αυτές τις ερωτήσεις για τον πατέρα μου;»

«Δεν έχω ξεκάθαρη εικόνα».

«Γιατί σκέφτηκα ότι, τουλάχιστον από μια άποψη, του μοιάζω. Κι εγώ το σκάω συνεχώς μακριά σου».

Την είδα να σκύβει και με ένα μικρό ψαλιδάκι, που δεν είχα προσέξει ως τότε, βάλθηκε να καθαρίζει ένα κόκκινο λουλουδί. Έπειτα ανασηκώθηκε και ρώτησε: «Πώς πάει η δουλειά σου;».

Ακούγοντας αυτή την ερώτηση, ένιωσα ξαφνικά τον λαιμό μου να ξεραίνεται, και ένα αίσθημα γκρίζας, παγωμένης φρίκης να απλώνεται μέσα μου, με ολοένα και πιο μεγάλα κύματα, όπως συμβαίνει στη φύση όταν ένα σύννεφο μπαίνει ανάμεσα στη γη και τον ήλιο. Απάντησα, με πνιγμένη, άθελά μου, φωνή: «Δεν ζωγραφίζω πια».

«Τι θα πει, δεν ζωγραφίζεις πια;»

«Αποφάσισα να σταματήσω να ζωγραφίζω».

Η μητέρα μου δεν συμπαθούσε ποτέ τη ζωγραφική μου, καταρχάς γιατί δεν καταλάβαινε τίποτα, αλλά δεν ήθελε ούτε να το παραδεχτεί ούτε να της το λένε. Κι έπειτα γιατί, και όχι άδικα, σκεφτόταν ότι η ζωγραφική με είχε απομακρύνει από κοντά της. Παραδέχτηκα ακόμα μία φορά τον αυτοέλεγχό της. Κάποιος άλλος, στη θέση της, θα είχε δείξει έστω κάποια ικανοποίηση. Εκείνη, αντίθετα, δέχτηκε το νέο με αδιαφορία. «Γιατί;» ρώτησε μετά από λίγη ώρα, με άτονη, ράθυμη και σχεδόν επίπεδη περιέργεια, «γιατί αποφάσισες να μην ξαναζωγραφίσεις;»

Στο μεταξύ, είχαμε φτάσει σχεδόν στο ισόγειο της βίλας. Μια μυρωδιά φαγητού, υπέροχου φαγητού, πλανιόταν στον αέρα. Ταυτόχρονα ένιωσα ότι η απελπισία μου, αντί να μειώνεται, αυξανόταν, κι έτσι επανέλαβα μέσα μου οργισμένα: «Τώρα θα μου περάσει, τώρα θα μου περάσει». Και τότε ήρθε στη μνήμη μου μια ανάμνηση. Ήμουν πέντε χρόνων, με το γόνατο ματωμένο, ενώ διέσχιζα, κλαίγοντας με λυγμούς, έναν

άλλο κήπο, και έτρεχα προς τη μητέρα μου, πέφτοντας απελπισμένα στην αγκαλιά της. Και η μητέρα μου, που έσκυψε πάνω μου, μου έλεγε με την άσχημη, κορακίσια φωνή της: «Στάσου, μην κλαις, άσε με να δω, μην κλαις, δεν το ξέρεις ότι οι άνδρες δεν κλαίνε;» Κοίταξα τη μητέρα μου και μου φάνηκε, για πρώτη φορά μετά από πολύ καιρό, ότι ένιωσα τρυφερότητα. Είπα, λοιπόν, «Έτσι», ως απάντηση στην ερώτησή της. Ήταν η πιο σύντομη λέξη που κατάφερα να βρω, γιατί ντρεπόμουν για την απελπισία μου και δεν ήθελα να το καταλάβει.

Συνειδητοποίησα, όμως, αμέσως πως ήταν άσκοπο αυτό το «Έτσι». Η σκοτεινιά δεν περνούσε, το δέρμα μου είχε μυρμηγκιάσει, το ίδιο και τα μαλλιά μου. Γύρω μου, ο κόσμος έμοιαζε να ξεθωριάζει. Έπειτα, ένιωσα στα ρουθούνια μου μια απαλή πνοή αέρα και τη μυρωδιά της κουζίνας, και σχεδόν ένιωσα την επιθυμία να πέσω στην αγκαλιά της μητέρας μου, κλαίγοντας, όπως όταν ήμουν πέντε χρόνων, με την ίδια ελπίδα να με παρηγορήσει για το τέλος της ζωγραφικής μου, όπως όταν με είχε παρηγορήσει για το πληγωμένο μου γόνατο. Είπα ξαφνικά, εντελώς αναπάντεχα: «Ξέχασα, μάλιστα, να σου πω ότι θα αφήσω το στούντιο, αφού δεν μου χρειάζεται πια, και θα γυρίσω να μείνω μαζί σου». Σώπασα για μια στιγμή, έκπληκτος από τα λόγια που δεν είχα καμία πρόθεση να πω και έβγαιναν κι εγώ δεν ξέρω από πού. Έπειτα, συνειδητοποιώντας ότι πλέον δεν μπορούσα να κάνω πίσω, πρόσθεσα με κόπο: «Αρκεί να με θέλεις».

Παρά την έκπληξη που μου είχε προκαλέσει η ίδια μου η πρόταση, δεν μπόρεσα παρά να θαυμάσω για δεύτερη φορά την ικανότητα προσποίησης της μητέρας μου. Αυτή την ικανότητα που εκείνη, στο κοσμικό της λεξιλόγιο, αποκαλούσε «φόρμα». Της είχα πει κάτι που περίμενε χρόνια. Το μόνο,

ίσως, πράγμα που θα τη χαροποιούσε πραγματικά. Τίποτα, ωστόσο, δεν φάνηκε στο στεγνό, ξύλινο πρόσωπό της, στα γυάλινα μάτια της. Είπε αργά, με πιο δυσάρεστη φωνή από κάθε άλλη φορά, σχεδόν με το ύφος που ανταλλάσσεις ένα κομπλιμέντο σε κάποιο σαλόνι με έναν αδιάφορο γνωστό: «Φυσικά και σε θέλω. Σε αυτό το σπίτι θα είσαι πάντα ευπρόσδεκτος. Πότε θα έρθεις;».

«Απόψε ή αύριο το πρωί».

«Καλύτερα αύριο το πρωί, έτσι θα έχω τον χρόνο να ετοιμάσω το δωμάτιό σου».

«Αύριο το πρωί τότε».

Μετά από αυτό, δεν είπαμε τίποτα για λίγο. Αναρωτιόμουν τι μου είχε συμβεί· και μήπως άραγε η πραγματική μου κλίση ήταν να μείνω στο σπίτι με τη μητέρα μου και να αποδεχτώ την πλήξη μου και να διαχειριστώ την περιουσία μας και να γίνω πλούσιος. Από την πλευρά της, η μητέρα μου έμοιαζε να έχει πλέον ξεπεράσει τη φάση της έκπληξης και της ικανοποίησης για την αναπάντεχη νίκη της. Ήδη είχε αφοσιωθεί, όπως μπορούσε κανείς να διακρίνει από την έκφραση του σκληρού και άκαμπτου προσώπου της, στην οργάνωση της νίκης της, δηλαδή στα σχέδιά της για το δικό της και το δικό μου μέλλον. Στο τέλος είπε ανέμελα: «Δεν ξέρω αν το έκανες επίτιδες, αλλά είναι καλό σημάδι. Σήμερα είναι τα γενέθλιά σου κι εσύ αποφάσισες να γυρίσεις να μείνεις εδώ. Σου είπα το πρωί ότι σου είχα ετοιμάσει μια έκπληξη. Είναι ό,τι πρέπει και για τις δύο περιστάσεις».

«Μα ποια έκπληξη;» ρώτησα.

«Έλα μαζί μου να σου τη δείξω».

Είπα με σκληρότητα: «Σε κάθε περίπτωση, σήμερα γιορτάζουμε μόνο μία από τις δύο περιστάσεις: την επιστροφή μου στο σπίτι. Αυτή είναι η πραγματική γιορτή σήμερα».